

---

husziták szerémségben

BURÁNY NÁNDOR

A magyarországi huszitizmusról, e mozgalom szerémségi szakaszáról, a középkori Kamanc (Kamenica) jelentőségéről több tanulmányban is foglalkoztak már a magyar történészek, irodalomtörténészek. Elsősorban Székely György és Kardos Tibor munkái szolgálnak sok anyagot az érdeklődő számára. Nálunk azonban, tudtommal, még senki sem foglalkozott alaposabban a XV. századi szerémségi huszita mozgalommal, közvéleményünk alig tud róla valamit. Eseményeit, hőseit semmiképpen sem ismerjük annyira, amennyire jelentőségüknél fogva megérdemelnék. Valószínűleg akadna még feltáratlan levéltári anyag is bőven, amelyek feldolgozásával újabb fényt deríthetnénk történelmünknek erre a mindenképpen fontos szakaszára. Én erre a munkára most nem vállalkozom. Nem szándékom, hogy újabb tudományos ismeretekkel gazdagítsam a szerémségi huszita mozgalom anyagát, csupán az eddigi feldolgozások alapján adnék egy rövid összefoglalót, hogy jobban megismerjük az értékeinket.

Többféle feltevés olvasható arról, hogyan jutott el Szerémségbe a huszitizmus eszméje. Egy dolog biztosnak látszik: a három pap, akinek a neve fennmaradt, s akik nyilván vezető szerepet játszottak az itteni mozgalomban, prágai diák volt, s a prágai egyetemen folytatott tanulmányaik közben ismerkedtek meg Husz János eszméivel, onnan hozták magukkal és terjesztették tovább.

Nem egyedülálló azonban az a nézet sem, amely szerint a Zsigmond király seregében szolgáló magyar katonák sem maradtak közömbösek Husz eszméi iránt. „Amidőn a prágai magisterek és papok a táboritákkal avagy a callixtinusokkal az 1420. június 2-án megkötött négy cikket a július 4-i csata után Zsigmond seregével meg akarják ismertetni, kéri a királyt, hogy magyar nyelven is bizonyíthassák a hadsereg előtt a négy cikkekbe foglalt huszitanok keresztény igazságát. Sőt a prágai tudósok közül többen magyar nyelvű vitatkozásra is ajánlottak.” (Gombos Ferenc Albin) Egyes források szerint Prága említett ostromában Zsig-

mond oldalán harcolt tizezer magyar lovassal Ozorai Pipo, aki mint zsoldosvezér szegődött Zsigmond mellé, kcsőbb temesi ispán lett, s ropant gazdagságot szerzett.

Feltehető, hogy a huszita mozgalom nálunk is, akár Prágában, elsősorban mint vallási megmozdulás, reformtörekvés indult, azzal, hogy később erőteljes szociális jelleget kapott. Szűcs Jenő így ír erről: „Parasztok, szegény iparosok csatlakoznak a mozgalomhoz. Vezetőik iparosok, szabók, vargák, kovácsok, tímárok. Főleg Pécs környékén szervezkednek. Ez a mozgalom még erősen misztikus jellegű —, a szegénységet, aszkézist hirdetik, az egyházi szertartások, hierarchia elvetését, homályos jövődőléssel álmodoznak egy igazságosabb rendről...”

Nem részletezzük itt Husz János tanait, csupán néhány mozzanatot mondunk el; azokat, amelyek talán elsősorban felkeltették a tőlünk Prágába került fiatal klerikusok érdeklődését is. A papok a misét latinul mondták, a biblia csak latinul volt meg, csak a latinul tudók, a papok érthették, a többiek, a hívők csak a magyarázatból tudhatták meg, mi van a szentírásban. Husz azt mondta: „Nyilvánvaló, hogy a szentírás igazságát, amely azért íratott, hogy az egész nép emlékezetébe vésse, az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni, alkalmazkodva a hallgatók befogadó képességéhez és az időadta lehetőségekhez...”

A prágai Betlehem-kápolnában tömegek hallgatták a nagy prédikátor lángoló szavait. Nemcsak a biblia lefordításáért szállt síkra, a kápolna falaira is idézeteket íratott fel, persze ezt is cseh nyelven, a huszita dalokat a papok és diákok együtt énekeltek. Vencel király így intézkedett: az ilyenfajta kantilénák további éneklését fej- és jószágvesztés terhe mellett megtiltjuk...

Hogy a nép megtanult olvasni, az ördög művének tartották. Azt híresztelték, hogy aki az eretnekekhez csatlakozik, annak a szájába légy alakjában beropul az ördög, és az olvas helyette. Megrémülve látták a főpapok és főurak, hogy mint a mágnes a vasat, úgy vonzza a szegénynépet a legtávolabbi vidékről is az új élet ígérete. Nem értették, mi ez. A csillagjósok a csillagok járásával magvarázták a jelenséget.

Megtörtént a szakítás, 1419. július 30-án egy vasárnapi prédikáció után a nép kifódult az utcára, erőszakkal betört egy templomba. Aztán mindiobban letisztulnak az eszmék: ... semmi sem az enyém, semmi sem a tiéd, hanem az egész közösség egyformán birtokol mindent. Azonképpen a jövőben is minden és mindenkor közös legyen, senkinek se legyen külön java, mert akinek külön van valamije, halálosan vétkezik...

...nem lesz király, sem uralkodó, sem alattvaló, és minden beszolgáltatás és adó megszűnik, senki sem fogja a másikat semmire se kényszeríteni, mert mindenki egyenlő, testvér és nővér lesz...

De volt még egy olyan mozzanat a prágai husziták mozgalmában, amely a szerémségi diákokat is magával ragadhatta. Az idegenek uralma elleni lázítás volt ez. Bácskában, Szerémségben, akár az ország többi részein is gyakran adományoztak külföldi rokonaiknak busásan jövedelmező egyházi méltóságokat az uralkodók. Az alsóbbrendű magyar papok a saját sorsukon keresztül is érezhették és naponta láthatták is, milyen nyomorúságos a jobbágyélet, s az idegen urak adószedői viszik el a föld gazdagságát.

Husz még erre is figyelmeztetett:

„Arra is ügyeljenek, hogy a cseh nyelv ne pusztuljon, ha egy cseh

német nőt vesz feleségül, gyerekei azonnal csehül tanuljanak, és a cseh nyelvet ne keverjék a némettel, mert a két nyelv keverése kész veszedelem, viszálykodás, civódás... Azok a prágaiak és a többi csehek is megérdemelnék a vesszőzést, akik félig csehül, félig németül beszélnek...”

Ne: „Lelkiismeretemre mondom, ha olyan bárhonnét való idegent ismernék meg erényeiben, aki jobban szereti istent és jobban törekszik a jóra, mint saját testvéreim, kedvesebb lenne számomra, mint a testvérem. Ezért a jó anglikus papok kedvesebbek előttem, mint a becstelen cseh papok és a jó német kedvesebb, mint a rossz testvér...” (Földes Éva).

De hagyjuk Prágát, nézzük inkább az itteni mozgalmat.

A két pap, aki Kamoncon a Biblia magyarra fordításához hozzákezdett, a XV. század elején járt a prágai egyetemre. Az idősebb (Pécsi) Tamás 1399-ben, a fiatalabb (Újlaki) Bálint 1410-ben iratkozott be. Adat van arról is, hogy ő két év múlva szerzett magiszterséget. A harmadik huszita pap: Balázs. Őt kamonci származásúnak tartják, nyilván szegény és tehetséges gyerek volt, s a város — Kamonc a XV. században mezőváros volt — azért küldte egyetemre, hogy ha tanultán visszajön, övé lesz a plébánia, ő azonban...

A husziták számára nyilván nem volt közömbös, a birodalom különböző részein hogyan terjednek eszméik, láttuk, kérték, hogy a katonákhoz magyarul is szólhassanak, tudjuk, hogy egyik vezetőjük, a később Konstantzban elégetett Prágai Jeromos Pesten is prédikált, adat van arról is, hogy a bécsi egyházatyák panaszkodtak a zágrábiaknak, hogy bizonyos Prágából hazatérő zágrábi diákok Bécsben huszita eszméket hirdettek. Talán nem tűnik egészen alaptalannak az a föltevés sem, hogy a mi diákjaink is kellő előkészítést kaptak.

Persze, ez a néhány prágai klerikus önmagában még nem indíthatott volna itt el egy mozgalmat, ha nem lettek volna meg rá a szükséges feltételek.

Történelmi fejlődésünk XV. századi szakaszának vizsgálata azonban hamar kiderítheti, hogy erre, a huszitizmus eszméinek terjesztésére, itt igen jó feltételek voltak. Kedvezett ennek a gazdasági fejlettség adott szintje, a katolikus egyházban ekkor általában, de különösen az ezen a vidéken uralkodó viszonyok, a boszniai bogumilok szomszédsága, a főurak viszálykodásai stb.

A gazdasági helyzetről. Szerémség a XIV. és XV. században az ország fejlettebb részei közé tartozott. A Duna mentén egymás mellett sorakoznak a kisebb-nagyobb falvak és mezővárosok: Újlak, Bánmonostor, Csörög, Dombó, Kamonc, Karom, Bélakút, Zalánkemén a szerémségi, Bács, Kő, Pest, Futak, Várad és Titel a bácskai oldalon. A Szerémségben jelentősebb helységnek számított még Száva-Szent-Demetér, Szent-Gergely, Nagyolaszi, Marót stb.

Száva-Szent-Demeterről (a mai Sremska Mitrovica) tudjuk, hogy fontos kereskedelmi központ volt. Kereskedői már a XIII. században vámmentességet élveztek az ország területén. Az uralkodók többször intézkedtek érdekükben, a raguzai és görög kereskedők a Szávanak ezen a jelentős átkelőhelyén bonyolították le üzleteiket.

A borkereskedők és szőlőbárlók (több szegedi is) valósággal elárasz-

tották Kamancot és vidékét. A szerémi bor ugyanis akkor is nagyon híres volt, s a Rómába induló követségek is sokszor ezzel kedveskedtek a pápának, ha el akarták érni céljukat; tapasztalatból tudták, hogy kérelmük így nagyobb megértésre talál. Előfordult, hogy még az egri püspökség is szerémi bort vett, mert az uradalomban és környékén keserű volt az az évi termés.

A szőlészet és borászat fejlettségének ebben a korban a történészek azért tulajdonítanak különös jelentőséget, mert ez már viszonylag magas fokú munkamegosztást, társadalmi rétegződést, vagyoni differenciáltságot feltételez. Azt jelenti tehát, hogy a vagyonos szőlősgazdák és bérlők mellett kialakult a szőlőmunkások, kapások, vincellérek egy számottevő rétege is, s ez nyilván kedvezően fogadta a huszitizmus eszméit, saját szószólóira lelt a huszita papokban, prédikátorokban. De megfeleltek a földesúri terhek eltörlését követelő eszmék a falvak és mezővárosok polgárosodó lakosságának is, hiszen sokszor hiába próbáltak védekezni a királyi kiváltságlevelekkel a hatalmaskodások ellen.

A *katolikus egyház*. Utaltunk rá, hogy a különféle egyházi méltóságokat, gazdag jövedelmük miatt, gyakran nem azok kapták, akik a beszedett pénzt valóban az egyház által hirdetett eszmék megvalósítására fordítanák, hanem rokonaikat jutalmazták meg velük az uralkodók vagy főurak. Így állt a helyzet a kalocsai érsekségben is. „1410-ben a pápa pétervárad apáttá olasz bencést nevezett ki, aki mindössze húszéves volt, s még a kisebb papi rendeket sem vette fel, de már egy olasz monostor élén állott. Ugyanő 1424-ben kalocsai érsek lett, s így az apátság csak lépcsőfok a felemelkedésében. Ozorai Pipónak, a nagy tekintélyű főurnak, Zsigmond király bizalmasának rokona volt, s így megérthetjük, miért irányult feléje a figyelem.” (Mályusz Elemér)

Ozorai Pipo, a hatalmas pártfogó azonban nemsokára meghal, egyesek szerint maga Zsigmond ölette meg, az érsek is elveszti a lámogatást, s a harmincas évek elején börtönbe kerül. A pápa egymás után küldi a követeket a Cillei testvérekhez, ezek azonban évekig fogságban tartják az érseket. Az érsek több évi fogsága, távolléte is hozzájárult a kalocsai érsekség egyházmegyéiben ekkor amúgy is zavaros viszonyok további elfajulásához. De ebben az időben a pápaság körül is nagy bajok voltak. Napirenden volt a szakadás veszélye, a zsinatok nem tudtak megegyezni. A válság jelei a pápaságtól a kolostorokig megmutatkoztak. Maga Marchiai Jakab, a pápa által az eretnekek üldözésére kiküldött inkvizítor, jegyezte le a következő sorokat, amelyekkel egy itteni pap jellemezte magát és társait: Napjainkat kockázással, vadászattal, lóneveléssel, agarászattal, madarászással, paráználkodással, szodómiával töltjük, és az egész nép meg van botránkozva rossz erkölcsünkön.

Feljegyezték egy Szász Benedek nevű baranyai plébános esetét, aki egy lányon erőszakot követett el, ágyasától született fiait pedig meggyilkolta, egy másik pap fülét levágta.

Itt kell még megemlíteni azt az erkölcsi lazulással járó bomlási folyamatot is, amely a valamikor virágzó kolostorok táján megindult. A szerzetesek szökösnek, a patarének beférkőznek soraikba, megnyerik maguknak a tanultabbakat. S érdekes az is, amit Kardos Tibor a szávaszigeti pogány kalizokról mond. A Száva mentén talán erős kaliz (kazár) telepek voltak, s ezek évszázadokon át megtartották pogány, illetve több elemből összetett szamaritánus-zsidó vallásukat. S nem látszik mellékes-

nek az a tény sem, hogy Nagyolaszi (Mandjelos) valamikor az olasz katar menekültek telepe volt.

A bogumilokkal való érintkezés minden bizonnyal szintén közrejátszott, hogy a huszitizmus eszméje a szerémségiek között jó talajra talált. 1229-ben Ugrin kalocsai érsek azért is létesítette a szerémi egyházmegyét, hogy ezzel is gátat állítson a Boszniából beszivárgó patarének eszméi ellen. „Eleinte Kő monostorában, aztán a mitrovicai szent Irénében, végre Bánmonostrában vala székegyháza . . .”

Úgy látszik ebből, hogy Ugrin érsek a szíven viselte egyháza ügyét, s hajlandó volt saját egyházmegyéjéből egy újat kiszakítani, később azonban mégis kitűnt, hogy az önzetlenséget nem akarta túlzásba vinni. A szerémi püspök ugyanis ígéretet kapott, hogy az érsek részéről bizonyos anyagi juttatásokban fog részesülni, hiába panaszkodott azonban a pápánál is, jogát nem tudta érvényesíteni.

A *hatalmaskodó főurak*. Számptalan példát idézhetnénk: a féktelenkedő főurak milyen pusztítást, bizonytalanságot idéztek elő. Csak néhány eset: „Viszont Töttös László blinai jobbágyai a Dráva alatti vidéken Pritizkáról 77 jobbágyot vittek el házaikkal, s lerombolták a templomot is . . . Maróthi Lászlót azért idézték a nádor elé, mert a Baranya megyei Alsólippót elfoglalta, határát felszántotta, onnan 24 jobbágyot a falu plébánosával együtt átvitt a maga földjére, s az egész birtokot elpusztította.” . . . „A megfélemlített lakosok — előfordult — nem tudtak végül békén járni sem a vízen, sem a földön, élelmük keresésére sem merték kimenni. A jobbágyok erdeit kivágatták, ők magukat elűzték, vetésüket lelegettették, elszedték az eke elé fogott lovaikat a vetőmaggal együtt, a learatott gabonát elvitték, egyáltalában megakadályozták földjeik megművelését. A férfiakat és asszonyokat lemeztelenítették, az asszonyokat szörnyen megverték és megsebesítették, a falut felgyújtották, s a tüzet oltó jobbágyokat megnyilazták, s feltörték a jobbágyházakban a ládákat s azokból mindent elvittek . . . A mezőn dolgozó jobbágyokat megfosztották sarlóiktól, ruháiktól, az egyik jobbágyot a falu végén felakasztották. Az is előfordult, hogy a falu azért lett »desolata«, mert a hatalmaskodó — ez esetben a bácsi-kalocsai érsek — elfoglalta a falu szabad vásárát, s azt a maga birtokára vitte át, de egyben fel is égette a falut . . .” (Mályusz E.)

Fölösleges lenne tovább sorolni a példákat. Rengeteg jegyzőkönyv, oklevél fennmaradt, amely a hatalmaskodásokról tanúskodik.

Egészen vázlatosan utaltunk csak azokra a mozzanatokra, amelyek jelentősen befolyásolták ezen a vidéken is a XV. század első felének társadalmi életét, közhangulatát.

Mikor kezdődött valójában a szerémségi huszita mozgalom? Pontos dátum aligha kerül már elő. A husziták iratai közül eredetiben talán semmi sem maradt fenn. A térítők és inkvizítorok mindent elégettek. Az utolsó kéziratok talán azok voltak, amelyek eltűnését, megsemmisülését így írták le: „A régi magyar könyvek (Moldovában), melyek a magyar egyház papi lakában, most püspöki épületben — még a magyar papok idejéből fölmaradtak, mint állítólag eretnek munkák a ház olasz gondnokának adattak át befutésnéli használatra.”

Kardos Tibor úgy véli, hogy a felkelés kitöréséig külszínre katolikusok voltak. Csaták előtt vagy után, titokban olvasták a bibliát, erdőkben,

barlangokban, elhagyott malmokban... Nem tartoztak a táboritákhhoz, mert a miséből megtartották az evangélium és az episztola olvasását, ezekre alapult a harcra buzdító prédikáció, társadalmi célkitűzéseik azonban éppen a táboritákhhoz közelítették őket. A mozgalomnak ezt az ágát orfanitának (árva) nevezték.

Az okmányokból kitűnik, hogy veszélyeztették az egész egyházmegyét, csapataik Kalocsáig elkalandoztak.

1435-ben jelenik meg a színen Marchiai Jakab ferencrendi szerzetes, a rend boszniai vikáriusa, rendkívül tanult, tehetséges prédikátor, előbb Itáliában, aztán Boszniában térít, majd innen kerül át a pécsi egyházmegye területére. 1435 végén innen hívja magához Zsigmond, jöjjön, úgymond, a püspök költségén és kocsiján Tatára. Itt kerül sor a következő év januárjában a csehekkal való tárgyalásra. Az inkvizitor innen alighanem Bács megyébe megy téríteni. Ezt sejteti legalábbis Lépes Györgynek, az erdélyi püspöknek a levele: „Tiszteletre méltó és kitűnő Uram és hitbuzgó Atyám! Nagy tisztelettel megkaptam tiszteletdíjleveleiket, melyeket István pap, a mi egyházunk szent háromság oltárának rektora, valamint Balázs igemi plébános hozott magával — éspedig egyiket ma reggeli idején, másikat ebéd tájban... minél hamarábbi eljövételére nagy mértékben vágyódom; de atyaságod leveleiben egyebek közt, azt is megértettem, hogyha onnan oly gyorsan eljönne, a nép buzgósága ellanyhulna, és annyi napon át folytatott üdvös fáradozásod hiábavalóvá válna. Mégis, atyaságodat erőteljesen sürgetem, szorongató és szívélyes kéréssel... és közölje eljövételének idejét és napját, amelyről engem hírnökeim előre értesítsenek, hogy egészen Tasnádig újabb embereket és követeket küldhessek atyaságod elé”. (1436. V. 8.)

A hálaleveléből, amelyet a kalocsai káptalan a pápához intézett, úgy látszik, az inkvizitor valóban nem hamarkodta el a dolgot, mielőtt Erdélybe távozott volna, itt alapos munkát végzett. Íme a levél néhány részlete: „Jelen levelünkkel tudomására hozzuk szentségednek, hogy tiszteletre méltó Marchiai Jakab atya, az eretnokség kiűrtására szentséged által Magyarországra küldött inkvizitor, miután az ország sok más részeit nem a legnagyobb életveszély nélkül bejárta, végre ferences társfeleivel ezen kalocsai s bácsi törvényesen egyesült egyházmegyébe érkezett, hol isten segítségével az ő szent egyházának legbővebb gyümölcsöket szede. Mert régi idő óta nagy sokaságban itt tenyésző mind papi mind világi hittévedőt felfedeze és a tévedők önvallomásain induló gondos vizsgálat után úgy találta, mikép erdőkben, mások pincék, malmok, sőt hegyi rejtékhelyek s barlangokban szentségteleníték Isten dolgait, az oltári szentséget s Krisztus Urunk vérével szurokkal bevont tokokban nyakukba akasztva czepelék ki, éjjeli órákban ilyen titkos helyekre vonulva, Krisztus vérével gyakran öltönyeikre kiönték; hogy sokszor a saruba folyt s a föld nem kevésbé megáztatnák tőle... Más, a katolikus hittel ellenkező nyilván nem jelentéktelen bűnöket is kitudakolt, az eretnekekre bölcs határozatokkal méltó büntetést mére, s így mind őket magukat, mind követőiket annyira megtörte és a mondott bűnöket Isten igéjének szent hirdetésével s egyéb alkalmas eszközökkel úgy kigyomláta, hogy a nevezett egyházmegye immár megszabadult az ördög bilincseitől... ha szentséged éppen Jakab testvér személye által szintoly gyorsan, mint üdvösen nem gondoskodott volna egyházmegyénkről: az

eretnekek, mint maguk megvallották, már fegyverre keltek és a főpapok és papjaik élete ellen törtek volna.”

A levél némileg fényt derít a szerémségi husziták vallási szertartásaira és a körülményekre, amelyek között végezték, de bizonyos fenntartással következtethetünk belőle a mozgalom akkori erejére is, noha nincs kizárva, hogy a káptalan eltúlozta a veszélyt.

Az inkvizítor jegyzeteiből tudomást szerezhetünk arról is, milyen eszméket vallottak magukénak az eretnekek. Íme néhány részlet a jegyzetéből: „Ezek azok a tételek — írja —, amelyeket a magyarok, székeklyek és erdélyiek országában találtam és kiirtottam Isten segédelmével:

1. Mindenkinék két szín alatt kell áldoznia.

2. A misében elegendő csak az epistolát és az evangéliumot olvasni és akadálytalanul, pénz nélkül, éjjel-nappal, házakban és erdőkben, bárhol lehet misét celebrálni. És mindkét nembeliek énekeket énekelnek a misében.

6. Az összes szentek neveit kitörölték a misekönyvből.

12. Nem tartozunk tisztelni képeket, mert az ördög van azokban az ember megcsúfolására, mert ha szamarat kergetnek a tűzbe, elfut, de a feszület a tuskón elég.

18. A pápai kiváltságok nem veendőek figyelembe.

24. Bármely világi ember vagy asszony gyóntathat és áldoztathat.

25. A gyónásnál nem kell térdet hajtani a pap előtt, egyedül csak Isten előtt.

28. Szűz Mária ha lefestik, olyan mint egy szajha.

31. A kép egyik felére lefestik (a husziták) a szegény Krisztust a számmal, a másik felére a pápát lovakkal és pompával.

32. Lefestik a pápát, ahogy éppen misét mond és az ördög ministrál neki, körülötte pedig démonok vannak.

34. A püspök megnősülhet, a szerzetesség és kanonokság az ördög tulajmánya.

37. A világi javakkal foglalkozó egyháziak az ördöggel cimborálnak.

38. A főpapok, akik kiátkozzák az isten népét, az ördög és az antikrisztus hívei.

41. Azok a papok, akik tizedekkel, világi javakkal és tisztségekkel foglalatalkodnak — eretnekek.

50. Azok, akik a pápával tartanak, hitetlen farkasok és felforgatók.

52. A pápai adószedés simóniás eretnokség, pedig jámborságnak akarják elhíttetni.

54. A főpapok szeretik a lovakat és a nőket, és mások feleségeinek ágyasai.

56. A papok a jóvedelmek pásztorai és nem a lelkeké.

58. Az egyházból latrok barlangját csinálták és nem a népért végzik a szertartásokat, hanem pénzért.

62. El kell vetni az egyház világi uraságát és birtokait, hogy visszatérjen eredeti állapotába.”

Az idézett tételek is világosan kifejezik a magát elnyomottnak érző alsópapság törekvéseit, de magyarázatot adnak arra a kérdésre is: miért talált a mozgalom követőkre az árutermelés fejlődése folytán elszelléresedő jobbágyság között.

Jakab atya így fejezi be jegyzeteit: „... Ezek közül a papi és világi eret-

nekek közül én, Jakab barát, prédikációimmal, Isten segítségével megtérítettem huszonötezer embert.”

Addig azonban, amíg az említeit 25 000 embert megtérítette, Jakab atyának sok keserűséget le kellett nyelnie. Noha már boszniai tevékenysége során szárnyára kapta a hír, csodatevő erejéről szóttek legendákat, mielőtt egy-egy helységbe térítés végett megérkezett volna, a papok kihirdették jövetelét, imádkoztak érte, előkészítették a hívőket a fogadására.

1437. január 22-én kelt Básth György bácsi kanonok levele, amelyben közli a papokkal, hogy Jakab atya „lelki épségek megóvására hozzátok utazik; rendes hatáskörünket ruházzuk rá úgy a gyóntatás terén, mint a gonosz eretnekség inkvizíciójában...”

Jakab atya fáradtságot nem ismerve végzi térítői munkáját. Jakab szerémi püspök már 1437. március 15-én a következő levelet írta a pápának: „Szent atyám, dicsőséges uram! Szentséged lábait alázatosan csókolva, jelen levelünkkel tudatjuk szentségeddel, hogy tiszteletre méltó Marchiai Jakab barát... bejárván ennek az országnak különböző vidékeit, a minap ebbe a mi egyházmegyénkbe is eljutott — amely az ország határszélén, különböző szakadárók és a katolikus hit ellenségei szomszédságában fekszik — ferencrendi társaival együtt, és itt a legmagasabb teremtmény segedelmével üdvös segítséget hozott a katolikus hit javára és gyarapodására, és a környező vidéken a gyalázatos huszita eretnekség sok hívét, papjaikat is, világiakat is, ezeket az egyetemes római egyház kiközösítéssel sújtott ellenségeit alapos vizsgálattal felkutatva. Ezek az eretnekek ugyanis a szent egyházat a sátán zsinagógájának nevezték. Jakab barát sok egyéb alávaló csalárdságaikat és bűnös cselekedeteiket kivallatta tőlük; így ezek az eretnekek, nyíltan, nyilvánosan, az egész nép színe előtt megvallották, hogy Krisztus testét és véréét föld alatti kamrákba és egyéb hitvány helyekre és fészerekbe vitték magukkal éjjel, csendben és itt a magukkal hozott és a szent hittől eltántorított férfiakat és nőket két szín alatt áldoztatták; a megváltó dicsőséges véréét bőrből készített zsákokban az éjjeli homály leple alatt, nyakukba akasztva, házról házra, helyről helyre, sőt faluról falura vitték hamis tanaikkal megfertőzött tanítványaikkal együtt, és mivel elmulasztottuk szemmel tartani őket, az Úr véréét magukra és öltözetükre egészen a sarukig kiöntötték, amely cselekedet miatt — ha az isteni könyörület nem szánta volna meg — az egész világnak bűnhődnie kellett volna. Ezeket az eretnekeket Jakab barát a magasságos ég által megáldott bölcsességgel, érett megfontolással, méltó büntetéssel sújtotta, és az ország minden vidékét bejárván, mindenütt prédikációkat tartott és így a keresztény népet megerősítette a hitben, és sokakat, akiket az eretnekség megfertőzött és elidegenedtek az egyháztól, ismét az anyaszentegyház keblére vezetett vissza erővel, fáradtsággal, szorgalommal és bölcsességgel. Tudja meg azonban szentséged, hogyha netalán tisztelendő Jakab barát nem jött volna ebbe az országba, ezek az alávaló, alattomban fegyverkező eretnekek zászlót bontanak, feikelnek a katolikus hit ellen és minden püspököt és az egész katolikus hitet szolgáló és az egyházat tisztelő papságot erőszakosan legyilkolták volna.”

Látjuk, a levél főbb elemei megegyeznek az előbbivel, azonban nagyobb gondossággal íródott, az események részletesebb ismertetésére tö-

rekszik, ennek folytán több ismeretet is nyújt a mozgalomról, művelődéstörténeti értéke nagyobb.

Nem ez volt az egyetlen hálálkodó levél, amely ebben az évben Szerémségből a pápához érkezett, hasonlókat küldött még több főúr is. Így: Garai László, Maróti László és Tamási László. Némely okmányból viszont kitűnik, hogy sok helyütt maga a római katolikus papság sem fogadta nagy lelkesedéssel az inkvizítort. Amint a pécsi egyházmegye déli részein megjelent (idetartozott Szerémség nyugati része is), a papság egy része itt szembeszállt vele, nem engedte, hogy területén térítési tevékenységét folytassa, azt állítva, hogy illetékessége nem terjed ki erre a vidékre. (A pápa az 1436. augusztus 22-én kelt bullájával nevezte ki Magyarországra inkvizítornak.) Bácsi Simon pécsi kanonok, a déli részek főesperese egyházi átokkal sújtotta Jakab atyát, s az átkot Újlakon (Ilok) kihirdettette. Egyes vélemények szerint mindez Henrik pécsi püspök tudtával és támogatásával történt. Az eddig mindenütt győzedelmeskedő inkvizítort, a pápa meghatalmazott követét megszegényítették és elűzték. Megindult a diplomáciai levelezés, megkezdődött a bonyodalom.

Az inkvizitor panaszt emel a pápánál, aki aztán (1437. VI. 5.) Zsigmondtól kér magyarázatot az eseményekre. A király sem késlekedik, többek között ezt írja a püspöknek: „Kedvetlenül vettünk tudomást arról, hogy ti isten félelmét mellőzve, lelki üdvösségetekkel nem törődve, az igaz hit növekedését és áldásainak eltéréjét nem óhajtva, sőt javát és hasznát erőtlenségképp csorbítva, Márkai Jakab frátert . . . , ki mind a pápától, mind tőlünk vett parancs és megbízás alapján, egész Magyarországnak az igazság útját jelöli meg, egyúttal az egyházi rend tekintélyét csökkentő kihágásaitokat és vétkeiteket, a szent atyák tanítása nyomán, szeretetteljesen megróttá: körötkökből és egyházmegyétek területéről elűztétek, a hit hirdetésétől, az eretnekség és az erkölcstelenség nyomozásától eltiltottátok. Ezzel a pápa úron és a mi személyünkön súlyos sérelmet ejtettetek. Mivel pedig mi Jakab atyát . . . mindenképpen támogatni kívánjuk, szigorúan és határozottan parancsoljuk, hogy őt tiszteletteljesen fogadjátok vissza, és engedjétek meg neki, hogy eddig dicséretesen betöltött hivatalában eljárhasson. Amennyiben legsúlyosabb haragunkat és kemény büntetésünket el akarjátok magatoktól háritani, másképp cselekedni ne merészeljétek.” (1437. VIII. 23)

Úgy látszik azonban, hogy a királyi rendeletnek nem lett meg a kívánt foganatja. A pécsi püspök és környezete nem ijedt meg a királyi parancstól sem. Továbbra is szembeszállt az inkvizítorral. Egyesek szerint főleg azért, mert — mint fentebb írtuk — a püspökségben igen meglazultak az erkölcsök, a papok egy része nyílt konkubinátusban élt, s mert Jakab úgy találta, hogy az eretnekek ellen csak úgy harcolhat eredményesen, ha szembeszáll a papok erkölcsi bomlásával, mert ezt a sebezhető pontot a husziták nagyon is kihasználták, ezért a pécsi papok is nyilván távol akarták maguktól tartani az inkvizitor ostromzó haragját. Félelmük nem volt alaptalan. A Titkos beszéd a klerushoz című szövegéből idézzük: „Nem a szentlélektől hajtva lépnek be és választódnak ki a lelkipásztori hivatásra, hanem simóniával, pénzzel, erőszakkal, világiak biztatására, rokoni támogatással. Nem a lelkek üdvére néznek, hanem erszényük megtöltésére. Hogyan is tudnának lelkeket igazgatni azok, akik önmagukat sem tudják kormányozni? . . . Ez a hívők romlásának oka: hogy tudatlan és züllött személyek javadalmakat élveznek, a tiszta és tudós papok pe-

dig éheznek. Naponta unszolnak, prédikálnak, hogy a nép fizesse meg a dézsmát és egyéb fizetni valókat. Meg is teszem, de nem mondom meg nyíltan, hogy a papok járandóságai századrészét sem fizetik vissza lelkiekben a világiaknak. Pedig kötelesek lennének reá. Mivel a pásztor többet tartozik a bárányaiért, mint azok érte. Mikor egy bizonyos várbán egy tisztességes pap velem volt, többen nógatták, hogy kérjen meg, beszéljek a dézsmafizetésről. Mire ő így felelt nekik: Hogyan kérhetném meg, amikor breviáriumot nem mondunk, a templommal, oltárterítéssel nem gondolunk. Napjainkat kockázással, vadászattal, lóneveléssel, agarászattal, madarászással, paráználkodással, szodómiával töltjük, és az egész nép meg van botránkozva rossz erkölcsünkön."

Szinte bámulatos, milyen tiszta éleslétással vizsgálta a papság körében uralkodó viszonyokat és milyen következtetéseket vont le ebből. Régen elmúlt már a térítők, vértanúk nélkülözést és lemondást követelő ideje. A régi magasztos eszmék helyett a jólét és kényelem vonzotta a papokat. Meglátta és ostorozta ezt itt nálunk, de az itteniek nyilván jól tudták, hisz többen többször is megfordultak Rómában, hogy a papok elvilágiasodása az ő hazájában még nagyobb méreteket öltött. Talán ennek a tudata is bátorítást nyújtott a pécsieknek, hogy ismételten szembeszálljanak Jakabbal és elűzzék Újlakról.

Az inkvizitor úgy látta, nem marad számára más, mint személyesen menjen a pápához panaszra. Az év vége felé Bolognában találjuk, ahol a pápa pártfogását kéri. Az december 28. keltezéssel bullát állít ki, ennek egy példányát megküldi a pécsi püspöknek is, arra kérve, hogy ezt egyházmegyéje területén hirdesse ki. A püspök engedelmeskedik az utasításnak. 1438. február 11-én elrendeli, hogy a bullát hirdessék ki, különösen pedig Újlak templomában.

Hogy ezután mi történt, azt Fraknói Vilmos így írta meg: „Ezzel azonban Jakab atya a rajta ejtett sérelmet nem látta orvosoltnak. Elégtételt Erzsébet királynénál, ki férjének Ausztriában tartózkodása alatt az ország kormányát vezette, keresett. Tőle a kalocsai érsekhez parancs ment, hogy a kiközösítési okiratot hiteles másolatban szerezze be, az esztergomi érsek pedig megbízást kapott, hogy Simon főesperes ellen a törvényes eljárást indítsa meg.” (1438. április 15-én kelt rendelet.)

„Mindazáltal az ügy barátságos úton nyert elintézését. Május 11-én Jakab atya és Simon főesperes megjelentek Esztergomban a primás előtt. Az utóbbi bűnbánólag bevallotta, hogy súlyos bűntényt követelt el, és bocsánatért esedezett. Az inkvizitor kijelentette, hogy szívesen megbocsát, és testvéri csókkal pecsételte meg a kibékülést. Az érsek pedig a történetekről a pécsi püspököt értesítvén, meghagyta neki, hirdettesse ki egyházmegyéje összes templomaiban, hogy Jakab atya mindig hűségesen járt el hivatalában.” (Az érsek május 11-én kelt irata.)

Fraknói elmondja még, hogy miután visszatért Szerémségbe, az inkvizitort újabb megaláztatások érik, ezek elől megint Olaszországba menekül, rendfőnökét keresi föl, de tudomást szerez ottlétéről a pápa is, aki megütközését fejezi ki afölött, hogy engedélye nélkül elhagyta Magyarországot. Október 15-én Ferrarából írt hozzá levelet. Utána ismét visszaküldi, hogy folytassa az eretnekek üldözését. Érdekében november 15-én ír a királynak és az esztergomi érseknek, „Jakabot pedig bullában biztosítja, hogy az egyházi kiközösítést, mellyel őt bárki netán sújtani fogná, érvénytelennek tekintti”.

Valószínűnek látszik, hogy a vizálykodásban eltelt idő alatt Kamancon és környékén viszonylag zavartalanul működtek az eretnekek, az inkvizitornak legalábbis nem jutott ideje velük törődni, teljesen lekötötték a pécsi egyházmegye déli részén ellene irányuló zaklatások. (A pécsi egyházmegyét a szerémitől itt az úgynevezett Kőárok választja el, amely állítólag a Probus császár által épített vízvezeték maradványa volt.) Találunk is utalást arra, hogy mire Jakab a Szerémségbe visszajött, itt megerősödtek az eretnekek. Albert király 1439. május 28-án adott parancsot a bács-kalocsai érseknek és az országbírónak, hogy Jakab atyát és társait különösen Kamenica (Kamonec) ellenséges lakosai ellen kellőképp segítsék. A karhatalom július végére meg is érkezett, mert a király az ország összes hadi erejét a szalánkeméni táborba rendelte, és augusztus derekára maga is csaknem Kamenicával szemben, Kabol városába jutott. Jakab most az ország főpapjától és főuraitól is támogatva irtja a huszitákat. Igazi irtás folyik, mintha csak itt akarna bosszút állni az előbb elszenvedett sérelmekért. Aki kitart az eszmái mellett, azt kegyetlenül máglyára küldi. Még a holtak sem nyugodhatnak békében, ha kiderül róluk, hogy husziták voltak, kiásatja és elégetteti őket. Elrettentő példa gyanánt. Szalkay Balázs írja ferences-krónikájában: „...ezen inkvizíció alkalmával Jakab Kameniczbe, a Duna két partján fekvő városokba és falvakba érkezvén, ott sok hussita eretneket megtérített, sírjából kiásatott és elégettetett. Ez alkalommal Balázs mester, kamenicz pap is megszökött, s Bácsba menvén, hol nagyprépost vala, megjavult és dicséretesen élte le hátralevő napjait. Ugyane frater Jakab a szentmártoni plébános által kiásatott egy holtat s megégettetette s hasonlókép számos halottat Kamenicz környékén. Szintúgy a bukini plébánost és számosit más megholtakat.”

Ekkor, 1439 nyarán az inkvizítor halálra szánt foglyait fegveresen szabadították ki a kamonci polgárok. Magyar Bálint szabó kivont karddal kergette az utcán a bírót, akinek három visszaeső eretneket adtak át ítélet-végrehajtás céljából. Az eretnekeket már karóhoz kötötték, mikor Bálint szabó a bíróra támadt, s hívta a népet: „Jöjjetek velem, öljük meg a bírót nyomban!” Az eretnekeket megszabadította. Sokadmagával a bírót annak házáig kergette, feltörték a börtönt, ahol bilincsekben volt Bálint belcsényi plébános, az inkvizítor által elfogatott eretnek. Bálint papot is kiszabadították. A fegyveres akció vezetőit az inkvizítor perbe fogta, de ismét Albert királytól kellett kérnie segítséget, mivel Bálint szabó mellett a kalocsai egyházmegye egyes papjai is felléptek. Jövähagyták az elítéltek kiszabadítását, állítólag tanúk vallomása alapján bizonyítottnak találták, hogy azok ártatlanok, azaz nem eretnekek.

„Akkoron — írja Szalkai Balázs — két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség vagyon pedig ebben, a mint én is olvastam; ez világi ember el sem számlálhatja... mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus, így fordították: zent zelleth.”

A Régi Magyar Nyelvelmékek első kötetében közölte Döbrentei Gábor, a Bécsi Codex előszavában (1838) a gyulafehérvári ferences évkönyv ki-

vonatának egy részletét, amelyet „haec usque adhuc ex Libro Fratris Blasij de Zalka accepti . . .”

Ízelítőül itt a szövegből még egy-két részlet: Frater Jacobus de Marchia . . . „veniens autem ad Kamanzec in utraque parte Danubii subiacentes urbes, et villas, ubi multos Haereticos Huszitas nomine convertit, et effodere fecit, et comburi, ubi etiam Magister Blasius Copelle in praedicta Kamancz-cze propterea fugam dedit, veniens autem Bachiam ubi et (est) praepositus maior erat; vitam revocando finivit dies suos in bono laudabiliter. Iste idem Fer (frater) Jacobus per Plebanu de Szent Márton Effodi fecit defunctu, et comburi, versus eadem Kamencse et multos similiter, Item P. Plebanu debulchen (Debulchem) contra Futak, et alios ibidem defunctos similiter. Ita eni haec Haeresis hussitaru (ut dicunt) venerat in Pannoniam, quamdiu Magister Blasius praedictus puer docilis erat, tunc cives de Kamanest eidem subvenientes, miserunt eu ad studiu, promittentes eidem ut Plebania de Kamanst si merebitur, eidem condonarent, tunc ipse puer ex desiderio studii transiens Bohemia intravit civitatem Husitarum magnam Pragam, ibique humana sapia imbutus, et diabolica Husitaru videlicet (viest) haeresis pravitate infectus, tandem cum quibusdam suis ad Pannonia tempore compatiendi regressus in suam Patriam scilicet Kamancze . . .”

Vagy: „. . . tunc idem Clerici iterum consilio inito unus eor videlicet Thomas apud eundem populum Plm per eosdem ad Haeresim conversum pro (per) informationem remansit, videlicet alter Valentinus Turciam intravit, ut dum iras ibi didicerit eorum, tunc socium suum post se vocaret, et eu ibidem labori ose dedisset, ita, ut eius fama, usque ad Imperatorem Turcarum venisset, tunc mandavit idem Imperator ex consiliariorum suoru decreto ne tale quid in detrimentu legis eorum exurgeret, et idem Valentinus Clericus vivus decoriaretur (decoriarent) et sic factum est, alter autem viest Thomas cum suo populo imobilis permansit, et tandem moriens secundum merita suoru operum Diabolo, cui et famulatus est, animam tradidit, cuius poenam nemo dicere posset . . .”

Tisztázottnak látszik, hogy Tamás és Bálint papok a Biblia fordítását még itt, Kamancon megkezdték, azzal hogy Moldovában fejezték be a nagy munkát. Oda 1420 óta vándoroltak már ki magyar husziták, s az évek során mintegy 60 települést létesítettek. A későbbi térítők feljegyezték, hogy még néhány száz év után is magyar nyelven miséztek, sőt egy időben, nem sokkal a kitelepülés után úgy emlegetik őket, hogy annyira megerősödtek, hogy tanaikkal az erdélyieket is veszélyeztették. A magyarra fordított Biblia tartotta össze őket, amelynek a szövegét — mint később kimutatták —, szociális törekvéseiknek megfelelően fordították, illetve választották ki. Valószínűleg János evangéliumával kezdték (írja Kardos Tibor), ez volt a legfontosabb a patarénok számára, utána következett Lukács és Márk evangéliuma, amelynek prólógusa talán a fordító önéletírása. Kimutatták azt is, hogy a fordítás nyelvjárása (a későbbi másolásnál történt fordítás ellenére is) megegyezik az akkori baranyai, ormánsági, szerémségi nyelvjárással.

A Münchener Kódexet, a Huszita Biblia első, még nálunk készült részét tavaly ismét kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Az elmúlt évtizedek során sok kérdés tisztázódott, a fordítás körülményei világosabban állnak előttünk, Marchiai Jakabot szentté avatták, életrajzát többen is megírták, a katolikus egyház nem maradt hálátlan az eretneküldözésben

kifejtett fáradhatatlan tevékenysége iránt. Bálint és Tamás életét viszont csak nagyon hézagosan ismerjük, több még a homály, mint a bizonyosság. Ezért joggal tarthatnak háládatlanoknak bennünket. Amit véghezvitték, a Biblia lefordítása, forradalmi tett volt. Taine írja: A szentírásnak és a közimáknak a nép nyelvére való fordítása már magában véve kész forradalom vala. A sokaság maga fogott a szövegek magyarázásához, az egyház tekintélye mindenfelé megingott vagy hátrább szorult, és nemcsak a külső egység, de a hit egysége is hatalmas csorbákat szenvedett. (Horváth C. nyomán)

Ezt az inkvizíció sem tudta megakadályozni. Pedig Jakab atya Bálinték távozása után egy ideig még Kamoncon maradt, be akarta fejezni a megkezdett tiszteletét. Erről tanúskodnak az alábbi jegyzőkönyvi kivonat is: „Az Úr 1439 évében augusztus 19-én, midőn bíróságot ültünk a kamenicai plébános házában, előttünk, azaz Jakab barát, a pápa által Magyarországra, Boszniába, Dalmáciába, Szlavóniába és Ausztriába kiküldött inkvizitor előtt megjelentek az alábbi tanúk, és megérintve kezükkel a szent evangéliumot megesküdvé, hogy igazat szólnak a feltett kérdésekre, minden gyűlölet és harag nélkül vallomást tettek arról, hogy mit tudnak Bálint szabó, kamenici lakos ügyében, aki megtámadta János kamenici bírót, amikor az az inkvizíció parancsából végre akarta hajtani az inkvizíciós ítéletet.

Elsőnek Porkoláb János mondta el vallomását: látta, hogy Bálint szabó kardot rántott János bíró ellen, amikor az éppen a szent igazság cselekedetét akarta végrehajtani három eretneken, akiket éppen akkor kötöztek karóhoz, majd kergette a bírót az utcákon, sokadmagával a bíró házához rohant, fölöttérték a börtönt, ahol Bálint pap — ebben az időben bácsi plébános — ült bilincsek között Jakab inkvizitor parancsából és kiszabadították őt.”

Még húsz tanút hallgattak ki, akik ugyanezt mondták el, az egyik, egy Mátyás nevű pap még azzal toldja meg: hallotta Bálintot, amint így hívta a népet: „Gyertek velem, öljük meg a bírót nyomban.”

A jegyzőkönyv vége: „...én debreceni György Mátyás, császári jegyző jelen voltam a fentebb írottaknál, hallottam és a magam kezével leírtam és állandó pecsétemmel megerősítettem.” (Szűcs J. után)

Láttuk, a király ebben az időben a közelben tartózkodik seregével, vele vannak a főpapok, főurak is, az inkvizitor nyugodtan dolgozhat, a tárgyalásról maga a császári jegyző készíti a jegyzőkönyvet. Szeptember elsején Titelen a királyi tanács, innen jön a nádor ítélete is a kamonci zendülés ügyében:

„Hédervári Lőrinc nádor... bizonyítjuk, hogy Jakab minorita barát, Magyarországra stb. Jenő pápa által kiküldött inkvizitor már jó hosszú idő óta fáradozott töretlen buzgalommal, sok figyelemmel és munkával az isten ígéjének hirdetésén és kiirtásán annak az elvetemült huszita eretnekségnek, amely ebben az országban már ki kezdett csirázni és terjeszkedésnek indult. Többek közt megbüntetett és elítélt egy bizonyos Bálint nevű szabómestert, kamenicai lakost, megfosztotta minden javától, azért, mert midőn a szent igazság tisztviselője és végrehajtója, János kamenici bíró egy alkalommal ítéletet akart foganatosítani három visszaeső eretnek ellen, akiket az említett inkvizitor ítélt el, és azok már a karókhoz voltak kötözve, — az említett Bálint kardot rántott a bíró

ellen és másokkal együtt üldözni kezdte őt, és így a három elítélt eretnek kiszabadult. Miután ez megtörtént, többedmagával a bíró házához szaladt, feltörte a papi börtönt és kiszabadított egy eretnek papot, akit szintén az említett inkvizítor büntetett meg..." A nádor végül megerősíti az ítéletet és kijelenti, hogy Jakab barátot senki se merészelje bántalmazni...

Azt hiszem, szóvá kell még tenni egy kérdést: milyen volt a vidék nemzetiségi összetétele az említett időszakban? Sokan keresték a választ, s igen sokféleképpen is olvashatunk, talán legelfogadhatóbb az, mely szerint Valkó és Szerém megyék Száva parti részein délszláv volt a lakosság, a Dráva és Duna menti részeken pedig délszlávokkal kevert magyar többségű. Kamornac és Újlak okleveleken ismert lakói e korból magyar nevések...

A kutatás ma is folyik, a levéltári anyag feldolgozása, az évről évre előkerülő újabb adatok idővel talán fényt derítenek a szerémségi husziták mozgalmának még homályos pontjaira is. Ehhez azonban arra volna szükség, hogy itt, a mi körünkben is hozzájárassanak a szervezett kutatáshoz, a meglévő anyag mellé felkutassák azt, ami a mi számunkra elsősorban fontos. Biztos, hogy roppant nagy nehézségeket kell leküzdeni, ez azonban igazi, vérbeli történész, kutató számára még ösztönzés is lehet. Nemrég olvastam a budapesti *Történelmi Szemlében* egy cikket a XV. századi magyar püspökökről. Megörültem, amikor ráakadtam, aztán: „A középkori Magyarországnak 15 egyházmegyéje volt, összeállításom azonban nem tartalmazza a szerémi, nándorfehérvári és bosnyák püspökséget. Mindhárom az ország déli határán feküdt, a török háborúktól már korán nagy veszteségeket szenvedett, ezért anyaguk összeállítása túl nagy feladat lett volna.”

A feladat, amit a mi történészeinknek kell vállalniuk, nagyobb ennél.